

het onderzoek: sms'jes uit de middeleeuwen

marc van oostendorp

(dit artikel verscheen in april 2007 in onze taal.)

Toen de Leidse hoogleraar Slavische taalkunde Jos Schaeken vorig jaar in Frankrijk met vakantie was, pelde hij een stuk berkenbast van een boom, bevochtigde het en kraste er met een mesje in. "Ik wilde weleens weten hoe dat eigenlijk werkt", zegt hij, "en het ging betrekkelijk gemakkelijk."

Schaeken is een van de weinige 'berestologen' op de wereld – geleerden die oude stukjes berkenbast bestuderen waar mensen uit noordwest-Rusland in de late middeleeuwen hun teksten in hebben zitten krassen. Beresta is het Russische woord voor berkenbast. Op dat goedkope en gemakkelijk te bewerken materiaal schreven gewone Russen elkaar informele briefjes met rekeningen, grappen, liefdesverklaringen, dreigementen en huwelijksaanzoeken: "Trouw met mij. Ik wil jou en jij mij".

Al die briefjes bij elkaar geven een inkijkje in de alledaagse taal van het Rusland van bijna duizend jaar geleden. Meestal is het moeilijk om te achterhalen hoe mensen in die tijd met elkaar spraken. Voor het Nederlands hebben we daar bijvoorbeeld nauwelijks een idee van. Voor het Russisch moest men het tot 1951 – toen de eerste beschreven berkenbast ontdekt werd – het doen met kerkelijke en religieuze teksten, die in een plechtige en uit Bulgarije geïmporteerde taal waren opgesteld. Dankzij de berkenbasten, waarvan er inmiddels ruim duizend zijn geïdentificeerd, komt het alledaagse leven van lang geleden ineens dichterbij. Door de omvang – om berkenbast kun je geen lange epistels schrijven – en door de alledaagse, misschien zelfs wel slordige stijl lijken de berichten wel wat op sms'jes. Aardig is dat ze bovendien niet alleen door mannen geschreven zijn, maar ook door vrouwen en kinderen.

Vierkante millimeter

De gemeenschap van berkenbastdeskundigen is klein: in Rusland zelf houden zich slechts enkele tientallen op hoog niveau met het vak bezig en daarbuiten zijn het er hooguit nog eens tien. "Ik zou ze gemakkelijk allemaal op mijn werkkamer kunnen uitnodigen", zegt Schaeken, terwijl hij om zich heen wijst in zijn niet al te grote kantoor.

Wat is de lol van dat soort werk? "Ik houd ervan op de vierkante millimeter te werken. Dat doen we soms letterlijk." Hij toont een foto van een stukje berkenbast van twee of drie vierkante centimeter waarop drie letters geschreven staan. "En zelfs over zo'n snippetje vallen dan toch nog wel een paar interessante dingen op te merken", zegt Schaeken glimmend van genoegen. Zijn belangstelling geldt daarbij vooral kleine klankverschuivingen: "We weten dat in het Russisch de klankcombinatie ke ooit is veranderd in tse. Er werd altijd gedacht dat dit al voor de middeleeuwen in

heel de Slavische wereld gebeurd was. Maar op de berkenbasten zien we nog heel vaak ke geschreven staan – té vaak om te kunnen denken dat het alleen maar verschrijvingen waren."

Samen met zijn Russische collega's heeft Schaeken de afgelopen jaren een website opgezet waarop foto's van alle stukjes berkenbast te vinden zijn, met onder andere vertalingen in het moderne Russisch; aan vertalingen in het Engels wordt nog gewerkt. "Het voordeel van zo'n website is dat alle teksten nu beschikbaar zijn voor alle belangstellenden. We hoeven nu niet meer helemaal naar Moskou of Novgorod om die details te raadplegen." Om alle details goed weer te geven, zijn de teksten zelfs uit drie verschillende invalshoeken gefotografeerd: zo kun je het reliëf van de inkervingen bestuderen.

President Poetin

In Rusland is de belangstelling voor de berkenbasten groot. Dat heeft minder met de verandering van ke naar tse te maken dan met de historische sensatie die de bekraste stukjes boomschors geven. Sommige vertellen kleine drama's in een notedop. Een ontroerend voorbeeld is een briefje dat een vrouw waarschijnlijk schreef aan haar geliefde die niet was komen opdagen op een afspraakje: "Wat neem je me kwalijk, dat je niet deze week bij me gekomen bent? Ik heb je als mijn eigen broer behandeld. Heb ik je werkelijk gekwetst met datgene wat ik jou gestuurd heb? Voor jou weet ik dat het onaangenaam is. Als het gemakkelijk voor je zou zijn, zou je je uit de ogen van de mensen weggerukt hebben en heimelijk gekomen zijn."

Zulke fragmenten vertellen ons ook iets over de positie van de vrouw in de vroege middeleeuwen: kennelijk was het niet zo heel ongewoon dat ook zij in die tijd konden schrijven, of een minnaar cadeautjes sturen of hem verwijtend toespreken als hij daar niet op reageerde.

Vanwege alle publieke belangstelling is ook president Poetin een keer komen kijken op een graafplaats in Novgorod, de noordwest-Russische stad waar de grote meerderheid van de berkenbastfragmenten tot nu toe gevonden is. "Hij beloofde er dat er een verrijdbaar afdak zou komen", vertelt Schaeken. "Tot nu toe is die er nog niet. De opgravingen kunnen maar zo'n twee maanden per jaar plaatsvinden. Als het dan regent, gebeurt er een heel jaar niets." Waarom er zoveel berkenbasten in Novgorod worden gevonden, is niet helemaal duidelijk. Misschien werden ze elders in Rusland en zelfs elders in Europa ook wel geschreven, maar zijn ze in deze streek het best bewaard gebleven vanwege de bijzondere manier waarop men eeuwenlang elke vijftien jaar uiterst voorzichtig nieuwe fundamenten voor de huizen legde: de meeste berkenbasten worden gevonden tussen twee lagen fundamenten gevonden.

De hoogleraar probeert de belangstelling voor zijn kleine vakgebied ook buiten Rusland groter te maken, onder andere door de Russische teksten te vergelijken met oude privé-correspondenties elders in Europa. Zo zijn er in de Noorse stad Bergen runeninscripties aangetroffen die veel gemeen hebben met de berkenbasten. Al is het maar omdat in allebei af en toe over armoede wordt geklaagd: "Het ontbreekt mij aan veel, kameraad. Er is geen

bier meer, en ook geen vis" schreef een Viking rond 1300, zoals iets eerder een jongen aan zijn ouders in Novgorod had geschreven: "Verkoop de hoeve, kom hierheen — naar Smolensk of naar Kiev. Het brood is hier namelijk goedkoop." De taal van de mensen die vroeger in Europa in armoede leefden, wordt zo langzaam maar zeker ontsloten door het onderzoek naar kleine, eeuwenlang genegeerde, briefjes.

Voor meer informatie zie [de website van Jos Schaeken](#)